

LİBERAL DEMOKRATİK ANAYASACILIK ANLAYIŞI BAĞLAMINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ 1924 ANAYASASI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

*(Evaluation of 1924 Constitution of the Republic of Turkey in the Context of
Liberal Democratic Constitutionalism)*

Dr. Fatih ÖZKUL¹

ÖZ

Yeni bir anayasa arayışı ülkemizin gündemini meşgul eden konuların başında gelmektedir. Bu kapsamdaki istekler incelendiğinde, yeni bir hükümet sistemi olan Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçtiğimiz halde, 1982 Anayasası'nın toplumun önemli bir kesimince yine eleştirildiği, uluslararası geçerliliği olan para birimlerindeki değer artışı da örnek gösterilerek, özellikle iktisadi anlamda liberal demokratik anayasacılık anlayışının öne çıktığı görülmektedir. Ülkemiz önemli bir Anayasa yapım tecrübesine sahiptir. Kanaatimizce önceki Anayasalarımızdan olan 1924 Anayasası hükümleri, söz konusu anlayış ile uyum arz etmektedir. Bu çalışmada 1924 Anayasası, liberal demokratik Anayasa örneği olarak incelenmiş ve aradaki paralellik okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: 1924 Anayasası, iktisadi liberal anayasacılık, liberalizm, liberal demokrasi, doğal düzen.

ABSTRACT

The search for a new constitution is at the forefront of the issues that are on the agenda of our country. When the demands in this context are examined, although we go up to a new government system, the Presidential government system, it is seen that in the important part of the society criticizes 1982 Constitution especially showing an increase in exchange rates as an example, and therefore liberal democratic constitutionalism concept in economic sense has come to the fore. Our country has an important Constitution building experience. In our opinion, the provisions of the Constitution of 1924, which were from our previous Constitutions, are

¹ Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, Cumhuriyet Savcısı, fatih4567@hotmail.com

in harmony with this understanding. In this study, the 1924 Constitution was examined as a liberal democratic constitutional example and the parallelism was presented to the reader.

Keywords: 1924 Constitution, economic liberal constitutionalism, liberalism, liberal democracy, natural order.

GİRİŞ

Anayasa örnekleri ve yeni bir Anayasa arayışı ülkemizde en çok tartışılan konuların başında gelmekte, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçtiğimiz halde, söz konusu arayış gündemden hiçbir zaman düşmemektedir. Ancak tartışmalara kısaca bir göz atıldığında, özellikle uluslararası geçerliliği olan para birimleri karşısında milli paramızın değer kaybettiği zamanlarda, konuyla ilgilenenlerin önemli bir kesimince liberal demokratik Anayasacılık anlayışının² da iyi işleyen ekonomiye çare olarak savunulduğu, mevcut 1982 Anayasası'nın, birçok kez değişikliğe³ uğramış olsa da ihtiyaçlara cevap vermediği, kaldı ki temel haklar ile iktisadi hürriyetlerin önünde de bir engel oluşturduğuna yönelik iddiaların ileri sürüldüğü görülmektedir.⁴

- 2 Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde "liberal anlayış", "liberal anayasacılık", "liberalistler" terimleri de kullanılacaktır.
- 3 1982 Anayasası, 17.5.1987 tarih ve 3361 sayılı Kanun ile, 8.7.1993 tarih ve 3913 sayılı Kanun ile, 23.7.1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun ile, 18.6.1999 tarih ve 4388 sayılı Kanun ile, 13.8.1999 tarih ve 4446 sayılı Kanun ile, 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Kanun ile, 21.11.2001 tarih ve 4720 sayılı Kanun ile, 27.12.2002 tarih ve 4777 sayılı Kanun ile, 7.5.2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun ile, 21.6.2005 tarih ve 5370 sayılı Kanun ile, 29.10.2005 tarih ve 5428 sayılı Kanun ile, 13.10.2006 tarih ve 5551 sayılı Kanun ile, 10.5.2007 tarih ve 5659 sayılı Kanun ile, 31.5.2007 tarih ve 5678 sayılı Kanun ile, 9.2.2008 tarih ve 5735 sayılı Kanun ile, 12.09.2010 tarih ve 4709 sayılı Kanun ile, 21.11.2001 tarih ve 4720 sayılı Kanun ile, 27.12.2002 tarih ve 4777 sayılı Kanun ile, 07.05.2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun ile, 21.06.2005 tarih ve 5370 sayılı Kanun ile, 29.10.2005 tarih ve 5428 sayılı kanun ile, 13.10.2006 tarih ve 5551 sayılı kanun ile, 10.05.2007 tarih ve 5659 sayılı kanun ile, 31.05.2007 tarih ve 5678 sayılı kanun ile, 16.10.2007 tarih ve 5697 sayılı kanun ile, 09.02.2008 tarih ve 5735 sayılı Kanun ile (5 Haziran 2008 tarihinde AYM tarafından iptal edilmiştir), 07.05.2010 tarih ve 5982 sayılı Kanun ile (12.09.2010 tarihli halkoylaması ile onaylanmıştır), 17.03.2011 tarih ve 6214 sayılı Kanun ile, 20.06.2016 tarih ve 6718 sayılı Kanun ile, 21.01.2017 tarih ve 6771 sayılı Kanun ile (16.04.2017 tarihli halkoylaması ile onaylanmıştır) değişikliklere uğramıştır.
- 4 ALTAN, Mehmet, "Türkiye'nin Bütün Sorunu Politik Devletten Liberal Devlete Geçememesidir", **İkinci Cumhuriyet Tartışmaları**, Başak Yayınları, Ankara 1993, s. 36; KEYMAN, Fuat, "Nasıl Bir Liberal Demokrasi", **Diyalog Dergisi**, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, S.1, 1996/1, s. 98. Aslında bu görüşlerin Ülkemizde İkinci Cumhuriyet anlayışını savunucuları ile daha belirginlik kazandığı da söylenebilir. "Cumhuriyeti Bürokrasinin değil, halkın cumhuriyeti haline getirmek için demokratikleştirerek değiştirme önerisine 'İkinci Cumhuriyet' denmektedir. 1923'ün demokratik ve üretken olmayan yapısı, ekonomide ve siyasette demokratik kanalların tıkanmasından kaynaklanıyor. Halk egemenliğinin kabesi sayılan Parlamento, egemenliğini kanıtlayamadı". Yazının tamamı için bkz., AKŞİN, Sina, "Sırtımızdaki Yarım yüzyıllık Kambur", **Teori**, 2004, s. 38-43; Aynı yönde bkz., Radikal, 29.10.2004.

Kimi düşünce sahipleri, liberal demokratik bir Anayasanın toplumdaki ekonomik, kültürel tüm sorun ve çatışmalara çözüm olabileceğini savunmaktadır.⁵ Bu iddialar bazen öyle ileri boyutlara taşınmaktadır ki, sorunlar incelenirken, toplumsal aktörler ve bunların davranış şekilleri, eksiklikleri göz ardı edilmekte, liberal bir Anayasanın ekonomik sıkıntılara, işsizliğe, kültürel sorunlara, olumsuz sosyal haklara, uygulanmadığı ileri sürülen hukukun üstünlüğü fikrine deva olacağı gibi,⁶ üzerinde tartışılması gereken düşünceler ileri sürülmektedir.⁷ Ancak, anılan fikirlerin önemli

5 ALTAN, 1993, s. 36; KEYMAN, 1996/1, s. 98.

6 Tunaya, "bir anayasa şüphesiz muazzam bir müessesedir. Ancak memleketi ne cennete çevirir ne de cehenneme. Anayasa büyük bir kanun, karizma yaratan bir kanundur; o kadar" ifadesiyle anayasalardan normalin üstünde bir beklentiye girilmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-u Esasi ve Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 32.

7 Yeri gelmişken, Türkiye'deki Liberalizm akımına kısaca göz atmakta fayda vardır. Liberalizmin Ülkemizi 19. Yüzyıl'ın başlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarıyla beraber etkilemeye başladığı söylenebilir. O dönemin fikir adamlarından Namık Kemal serbest ticareti savunmuştur; bir başka düşünce ve edebiyat adamı olan Şinasi de serbest ticari girişimden yana olduğunu belirtmiştir. Mektebi Mülkiye'de iktisat dersleri veren Sakızlı Ohannes Paşa iktisadi liberalizmin düşünce temellerini atarak Mebadi-i İlm-i Servet-i Millet adlı eserinde, devletin iktisadi yönden kalkınabilmesi için özel mülkiyete ve girişim özgürlüğüne dayalı açık ve rekabetçi bir yapının gerekli olduğuna vurgu yapmıştır. Yine o dönemde iktisadi görüşleri ile ön plana çıkan Mehmet Cavit Bey de, dört ciltlik İlm-i İktisad isimli kitabında iktisadi liberalizmi savunmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun düştüğü olumsuz ekonomik şartlardan kurtulabilmesi için yabancı sermayeyi teşvik etmesi gerektiğini belirtmiştir, özel teşebbüse önem verilmesi gerektiğini fikrini ileri sürmüştür. Meşrutiyet döneminde liberal düşüncenin bir başka savunucusu Prens Sabahattin'dir. Ona göre cemaatçi bir toplum yapısına sahip olan İmparatorluğun gelişebilmesi için, her alanda merkeziyetçiliğin terk edilmesi ve bireyselleşimin geliştirilmesi gereklidir. Cumhuriyet dönemine geldiğimizde, liberal görüşü savunanların özellikle 1924-1946 yılları arasındaki tek parti dönemini liberal fikir ve hareketlerin gelişimi açısından bir kayıp olarak görmüşler, İsmet İnönü ve Recep Peker'in görüşlerinin liberalizme açıkça ters olduğunu vurgulamışlardır. Cumhuriyet döneminde temel görüşler açısından liberal olarak nitelendirilebilecek ilk siyasi muhalefet hareketinin 1924'de kurulup 1925'de kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olduğu ileri sürülmüştür; Parti programında devlet görevlerinin asgari genişlikte tutulması gerektiği yer almıştır. Tek Parti döneminde Azeri kökenli olup, Atatürk'ün isteğiyle Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurucularından olan Adalet Ağaoğlu, liberal olarak nitelendirilebilecek tek düşünür olarak gösterilmiştir. Çok Partili hayata geçişle birlikte 1946'da Celal Bayar'ın önderliğinde kurulup 1950'de iktidara gelen, daha sonra Adnan Menderes'in liderliğini yaptığı Demokrat Parti ana hatlarıyla liberal fikirlere uygun bir program yürütmüştür. Ancak iktidarının sonraki yıllarında Parti, tekçi ve baskıcı bir yönetim kurmaya meyleden bulunmuştur. Demokrat Partinin kapatılmasından sonra onun siyasi mirasını üstlenen Adalet Partisi, sistem içerisinde kimi zaman liberal politikaları savunmuştur. 1983 yılında Turgut Özal, tarafından kurulan Anavatan Partisi liberal düşünceleri daha belirgin bir şekilde savunmuştur. Merhum Turgut Özal, Cumhurbaşkanlığı döneminde de liberal düşünceyi savunmuştur. 1992 yılında Liberal Düşünce Topluluğu ismiyle, bir grup akademisyen öncülüğünde kurulan topluluk Ülkemizde ilk defa liberalizmi kapsayıcı bir fikir sistemi olarak benimsemiştir. Çok partili siyasi hayatımızda "liberal" ismini ilk kullanan Parti, 1994 yılında kurulan Liberal Parti olmuştur, daha sonrasında adını Liberal Demokratik Parti olarak değiştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://www.liberal.org.tr/sayfa/liberalizm-ve-turkiyede-liberal-egilimler/>, E.T., 05.02.2018. ALTAN, 1993, s. 36; KEYMAN, 1996/1, s. 98.

bir bölümünü incelediğimizde, Ülkemizin sön dönemlerde iktisadi anlamda yaşadığı sıkıntılar da göz önüne alınarak, "liberal demokratik"⁸ teriminden, "demokratik" kelimesinin çıkarıldığını, daha çok ekonomik anlamda liberallığe önem verilerek, 1982 Anayasası'nın liberal olmayan anlayışının, iktisadi gelişmenin önünde engel oluşturduğuna yönelik düşüncelerin ileri sürüldüğünü görmekteyiz.⁹ Zaten mevcut Anayasa, yukarı da belirtildiği gibi, temel hak ve özgürlükler bakımından pek çok önemli ve olumlu değişiklikler geçirmiştir.

Peki, biz geçmişimizde talep edilen liberal anlayışa sahip bir Anayasaya hiç sahip olmadık mı? Anayasa yapımı konusunda dünya örneklerine bakıldığında hatırı sayılır bir deneyimimiz olduğu görülmektedir.¹⁰ 1924 Anayasası'nın, Anayasalarımız içerisinde, gerek iktisadi gerekse liberal fikir ve hareketlerin doğumu için elverişli bir ortamı sağladığını düşünmekteyiz.¹¹ Bireycilik ve doğal hukukun izlerini taşıyan 1924 Anayasası, liberalleşme ve özgürlüklerin önünde bir engel oluşturmamıştır.¹² Çalışmada liberal demokratik anayasacılık anlayışının doğru olup olmadığı hakkında bir yargıya varmayacağız; bu konu başka bir incelemenin konusudur. Bizim amacımız, okuyucu nezdinde, 1924 Anayasası'nın verileriyle söz konusu anayasacılık anlayışı arasındaki paralellığe işaret etmek, en azından Anayasanın uygulanma aşamasında,

8 Aslında Liberal Anayasacılığın esası, toplum içindeki farklılıkları hoş görmeye, bir arada yaşatmaya dayanır. Teorinin özü, toplumdaki değer ve inançlar karşısında siyasi kurumların eşit mesafede durması, tarafsız kalmasıdır. Aydınlanma temelli liberal anlayışın özünde akıl ve insana verilen değer yatmaktadır. Bkz., İBA, Şeref, **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, s. 17.

9 ALTAN, 1993, s. 36; KEYMAN, 1996/1, s. 98.

10 Türkiye 'de Anayasa gelişmelerine bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu döneminde kabul edilen 1876 Anayasası, milli mücadele döneminde yapılan 1921 Anayasası, bu Anayasayı ilga etmeyen 1924 Anayasası, daha sonra 1961 ve 1982 Anayasalarının uygulandığı görülmektedir.

11 Cumhuriyetin ilk Anayasası olan ve daha çok Polonya ile Fransa Anayasaları örnek alınarak yapılan 1924 Anayasası, 1923'te seçilen TBMM tarafından hazırlanmış ve yürürlüğe sokulmuştur. Anayasa yapım süreci oldukça özgürlükçü ve demokratik bir ortamda geçmiştir. Anayasa, tüm eksikliklerine ve hazırlandığı zaman dilimi içerisindeki otoriter eğilimlerine rağmen birçok yönden ilerici bir Anayasa olmuştur. Anayasa ile yasama organı Devletin en yüce organı olarak belirlenmiş, Anayasa Komisyonu'nun (Kanun-u Esasi Encümeni) Cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanıyan birçok önerisi TBMM üyeleri tarafından reddedilmiştir. Anayasa daha sonra yürürlüğe girecek olan otoriten tek parti rejimini çağrıştıracak bir hüküm bulundurmamaktadır. 1946 sonrası çok partili hayata geçildiğinde Anayasa'da herhangi bir değişiklik yapılmasına gerek duyulmamıştır. Yani aynı Anayasa hem tek partili otoriter dönemde, hem de çok partili dönemde uygulanmıştır. Anayasanın hazırlanış aşaması, kabulü, taslağı üzerinde yapılan tartışmalara ve kabul ediliş koşulları hakkında ayrıntılı inleme için bkz., ÖZBUDUN, Ergun, **1924 Anayasası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 41.

12 1924 Anayasası'nın demokrasi yolunda uygulanması hakkında bkz., MUMCU, Ahmet, "1924 Anayasası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 2, Mart 1986, S.5, s. 397-398; KARATEPE, Şükrü, **Türk Anayasa Hukuku**, Savaş Yayınevi, Ankara 2018, s. 35-40.

liberal anlayışa aykırı fiiller ve sorun oluşturacak hükümlere yer vermediği yönündeki tezimizi ortaya koymaktır.

Çalışmayı daha anlaşılır kılabilmek amacıyla kısaca, Anayasacılık hareketleri hakkında bilgi vereceğiz, liberal demokratik anlayışa sahip bir Anayasada bulunması gereken temel unsurları kısaca inceledikten sonra, 1924 Anayasası'nın özellikleri ile kıyaslama yaparak bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

I. ANAYASACILIK HAREKETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Anayasalar, devletin temel kuruluşunu, yapısını, organlarının birbirleriyle olan ilişkilerini belirleyen, temel hak ve hürriyetleri güvence altına alan, normlar hiyerarşisinde en tepede bulunan üstün hukuk kurallarıdır.¹³ Anayasalar, bir toplumun sosyal, siyasal felsefesini ifade ederler, dolayısıyla siyasal nitelikleri ağır basar.¹⁴ Anayasa terimi ve anayasacılık hareketleri, tarihte çetin mücadeleler sonucunda kazanılmış hak ve özgürlükleri simgeledikleri içindir ki, mistik bir anlam da içerirler.¹⁵ Modern dünyanın gelişimi, ekonomik ilişkilerin karmaşıklaşması, devletlerin sahip oldukları egemenliğin uluslararası hukuk ile sınırlandırılması, dünya üzerindeki güç dengelerinin gelişimi anayasaları da değiştirmekte, anayasalar ve anayasacılık anlayışları kapsam ve nitelik olarak farklılaşmaktadır.¹⁶ Bu bağlamda, Anayasaların artık iktisadi yaklaşım da sergiledikleri, devletin iktisadi tercihlerini ve ilgili aktörlerin davranışlarını belirleyen kuralları ihtiva ettiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.¹⁷

İlk Anayasa 1700'lü yılların sonlarında 1787 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ortaya çıkmış, bu Anayasa'yı sırasıyla, 1791

13 KELSEN, Hans, **General Theory of Law and State**, (Andrew Wedberg), New Jersey 1999, s. 123-124; CANIKLİOĞLU, Meltem, Dikmen, **Anayasal Devlette Meşruiyet**, Yetkin Yayınevi, Ankara 2010, s. 24; SOMEK, Alexander, **The Cosmopolitan Constitution**, Oxford University Press, First Edition, 2014, s. 1-4; TURİNAY, Faruk, **Dil, Hukuk ve Siyaset Bağlamında Anayasa Düşüncesi**, Seçkin Yayınları, Ankara 2012, s. 79; ALMOND Gabriel, POWELL B., STROM K., DALTON, R. **Comperative Politics Today**, Longman, 7th Edition, 2000, s. 2-27; TURHAN, Mehmet, **Anayasal Devlet**, Naturel Yayınları, Ankara 2003, s. 16.

14 ÇAVUŞOĞLU, Naz, **Anayasa Notları**, Beta Yayınevi İstanbul 1997, s. 4.

15 Tunaya, bu konuya dikkat çekmek için, her anayasanın adeta insan derisiyle kaplı olduğunu ifade etmiştir. TUNAYA, Tarık Zafer, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, İstanbul 1988, s. 9; TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, s. 160-167.

16 GINSBURG Tom/DIXON, Rosalind, **Comperative Constitutional Law**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK, Northampton MA, USA 2011, s.1; ODER, Bertil Emrah, **Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasacılık**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 56.

17 Bu doğrultuda devletin büyümesiyle birlikte politik yozlaşmayla paralellik arz eden ekonomik yozlaşma, anayasalara getirilen hükümlerle önlenmeye çalışılmıştır. BUCHANAN, James M., "The Constitution of Economic Policy", **American Economic Rewiew**, Vol.77, No:3, 1987, s. 243-251.

Fransız Anayasası, 1809 İsveç Anayasası, 1812 İspanyol Anayasası, 1814 Norveç Anayasası, 1831 Belçika Anayasası, 1848 İsviçre Anayasası, 1848 İtalyan Anayasası, 1848-1850 Prusya Anayasası, 1849 Danimarka Anayasası, 1864 Yunanistan Anayasası, 1866 Romanya Anayasası, 1868 Lüksemburg Anayasası, 1871 Alman İmparatorluğu Anayasası, 1876 Osmanlı İmparatorluğu Anayasası, 1887 Hollanda Anayasası, 1889 Japonya Anayasası, 1919 Finlandiya Anayasası ve 1920 Avusturya Anayasaları takip etmiştir.¹⁸ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, anayasa yapma konusundaki tecrübemiz küçümsenmeyecek derecede eskiye dayanmaktadır.

Kimi yazarlar ise Samuel P. Huntington'ın fikirlerinden yola çıkarak, Anayasacılık hareketlerinin, dünyadaki demokratikleşme dalgalarıyla paralel seyir izlediğini düşünmektedir. Huntington, dünya üzerindeki demokratikleşme sürecini dalgalara ayırarak, birinci ve en uzun olan demokratikleşme dalgasının esin kaynağının ABD ve Fransız ihtilalleri olduğunu kabul ederek, bu dönemi 1828'de başlatmış, Avrupa'da otoriter rejimlerin yerleşmesiyle birlikte 1930'da sona erdirmiştir. Daha kısa olan 2. Demokratikleşme Dalgası ise, 1943'de 2. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru başlamış ve 1960'lara kadar devam etmiştir. Son demokratikleşme dalgası ise 1974'te Portekiz'deki Salazar Diktatörlüğü'nün çöküşü ile başlayarak 1990'da Doğu Avrupa Sosyalist Rejimleri'nin son bulmasına kadar devam etmiştir. Bu doğrultuda Anayasacılık dalgaları da, 1., 2. ve 3. Dalgalar olmak üzere kategorilendirilebilir.¹⁹

A. Birinci Anayasacılık Dalgası

Yukarıda da değindiğimiz üzere Anayasacılığın ilk dalgası 1787'de kabul edilen ABD Anayasası ile başlayıp, 1920'lere kadar devam eden süreci kapsamaktadır. Bu dönemde yapılan Anayasalar şu şekilde sıralanabilir: 1787 ABD, 1791 Fransız, 1809 İsveç, 1812 İspanya, 1814 Norveç, 1831 Belçika, 1848 İsviçre ve İtalya, 1848-1850 Prusya, 1849 Danimarka ve Lüksemburg, 1854 Arjantin, 1864 Yunanistan, 1866 Romanya, 1876 Osmanlı İmparatorluğu, 1887 Hollanda, 1889 Japonya, 1900 Avustralya, 1919 Finlandiya ve Weimar Almanya'sı, 1920 Avusturya, 1921 ve 1924 Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları.²⁰ Bu dalga, İtalya'da Mussolini'nin,

18 GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* C.1, Ekin Yayınevi Bursa 2001, s. 131-132.

19 GÖZLER, 2001, s. 133-134.

20 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde liberal anayasacılık anlayışının egemenliğine meydan okunmuştur. Bu bağlamda, 1924 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Anayasası liberal anayasacılığını antitezi olarak kabul edilebilecek ilk örnek Anayasa sayılabilir. İBA, 2017, s. 17.

Almanya ve Avusturya'da Nazi'lerin, Portekiz'de Salazar'ın, İspanya'da Franco'nun çıkardığı otoriter rejimlerin doğması ile kesintiye uğramıştır.

B. İkinci Anayasacılık Dalgası

İkinci anayasacılık dalgası ise 2. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru başlayıp, 1960'a kadar devam eden süreci ifade etmektedir.²¹ Savaş sonunda Almanya, İtalya ve Japonya'daki faşist rejimlerin yıkılması ile birlikte 1946'da Japonya, 1947'de İtalya, 1949'da Almanya yeni Anayasalarını yapmışlar, 1920 tarihli Avusturya Anayasası da 1945'te yeniden yürürlüğe konmuştur. Bu Anayasaları 1946 Fransa, 1953 Danimarka, 1948 Güney Kore, 1952 Yunanistan Anayasaları izlemiştir.²² Bu dönem 1960'larda tekrar kesintiye uğramıştır.²³

C. Üçüncü Anayasacılık Dalgası

Üçüncü Anayasacılık Dalgası ise 1974'ten bugüne, Portekiz'de Salazar Rejimi'nin devrilmesiyle başlayarak günümüze kadar sürmüştür. Bu dönemin ilk Anayasaları 1975 Yunanistan, 1976 Portekiz, 1978 İspanyol Anayasalarıdır. 1990'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerde anayasa yapım çalışmalarına girilmiş, yapılan anayasalar anayasa hukukçuların için adeta bir laboratuvar haline gelmiştir.²⁴

II. LİBERAL DEVLET ANLAYIŞININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

Aslında liberal anlayışın ve bu anlayışa dayanan anayasanın en temel iki özelliğinin devletin temel çatısını belirlemek ve bireyin temel hak ve özgürlüklerini başkasının hürriyetlerini kısıtlamayacak şekilde güvence altına almak olduğu söylenebilir.²⁵ Liberalizm serbest piyasa ekonomisini savunur, ancak bu düşüncenin diğerlerinden daha yetenekli, şanslı ve güçlü olana üstünlük tanıyan bir yönü vardır.²⁶ Bir liberal Anayasada temelde olması gereken koşulların, sınırlı devlet, serbest girişim, en geniş boyutta bireysel özgürlük sağlayabilen bir siyasal sistem olduğu

21 ARSLAN, Zühtü, *Anayasa Teorisi*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2005, s. 21.

22 Sosyalist Anayasacılık anlayışı, İkinci Dünya Savaşından sonra yapılan liberal Anayasaların sosyalleşme eğilimi içerisine girmelerine sebep olmuştur. İBA, 2017, s. 17.

23 KABOĞLU, İbrahim, *Anayasa Hukuku Dersleri*, Legal Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 8.

24 GÖZLER, 2001, s. 134.

25 ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1994, s. 176.

26 Hasan Tahsin Fendoğlu bu anlayışı "Bütün denizler serbest ama timsahlar denizde serbest bırakılmışlarsa, denizler serbest bırakılmış sayılamaz" sözleriyle çok özlü bir biçimde dile getirmiştir. Bkz., FENDOĞLU, Hasan Tahsin, "Özgürlükçü Anayasa Üzerine", Prof. Dr. Faruk Erem'e Armağan, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 1999, s. 245.

söylenbilir. Aslında liberalizmin temel ilkeleri²⁷ ile liberal anayasacılık anlayışı arasındaki benzerlikler gözden ırak tutulmamalıdır; bu ilkelerde genel ve ortak özellik siyasal ve ekonomik bireyselleşmenin öne çıkarılmış olmasıdır. Biz Liberal demokratik bir Anayasanın felsefesinin şu başlıklar altına toplanabileceğini düşünüyoruz Daha sonra bu bilgileri 1924 Anayasası hükümleri ile birlikte ele alacağız.

A. Bireyselleşme

Liberal devlet, tarihi ve toplumları bireysel tercihlerle açıklama eğilimindedir. Devletin temelini, amacını birey, bireyin mutluluğu oluşturur. Bireyselleşme,²⁸ bireyin kişisel menfaatinin kamusal menfaatten önde geldiğini, birey hakkının toplumsal haktan üstün olduğunu, bireyi en üstün alan siyasal ve toplumsal görüşü ifade etmektedir. Liberalizm siyasal özgürlüğü toplumsal olarak değil, bireysel olarak savunmaktadır. Bireyselleşme, Rönesans döneminde kilisenin kendi menfaatinden dolayı siyasal ve sosyal hayatta dayattığı toplumsalcı anlayışa karşı bir tepki olarak çıkmış ve devrimci bir anlayışla bireyi toplumun önüne geçirmiş, yerleşik dini ve geleneksel yargılara meydan okumuştur. Liberalizm bireyi

27 Liberalizm, tarihsel bilgi birikimi ve çatışmaların süzgecinden geçerek bugünlere gelmiş ve bir siyasal sistem olarak kabul edilmiştir. Mücadelesini özellikle sosyalist ve faşist rejimlere karşı vermiştir. Demokrasi ve insan hakları ile yaptığı ittifak daha fazla taraftar bulmasına zemin hazırlamaktadır. Liberalizm temel değerlerini 17. Yüzyılda bulmuştur. Felsefi kökeni Locke, Hume, Smith, Bentham, Spencer, Constant gibi düşünörlere dayanır. Liberalizmin öncüsü olarak John Locke kabul edilmektedir. Locke, devletin amacının özgürlükleri güvence almak altına olduğunu, devletin temel kaynağının ve meşruiyetinin toplum sözleşmesinden kaynaklandığını, iktidarın bireyselleşme kabullenmek zorunda olduğunu ifade etmiştir. David Hume ise daha çok bireysel faydacılığın peşinden koşarak, akılcılığın bireysel fayda ile özdeş olması gerektiğini, kendiliğinden insan müdahalesi olmaksızın kurulan bir düzenin en adil düzen olduğunu, buna asla karışılmaması gerektiğine, faydacılık ve özgürlüğün bizzat insan doğasının içinde bulunduğunu ifade etmiştir. Adam Smith'e geldiğimizde ise onun daha spesifik olarak insanın çıkarları üzerinde durduğunu görürüz. İnsan toplum çıkarını düşünmeksizin kendi çıkarı peşinde koştuğunda, toplumsal çıkar da artacak, doğal düzen en ideal şekilde kurulacaktır; bu doğrultuda devlet iç ve dış güvenlik dışında hiçbir şeye karışmamalıdır. Jeremy Bentham devletin amacının kişisel çıkarı artırmak olduğunu vurgulamış sonrasında ise, bireysel özgürlük olmadan fayda, fayda olmadan ekonomik özgürlüğün, ekonomik özgürlük olmadan mülkiyetin, bunların hepsi olmadan da mutluluğun olmayacağını vurgulamıştır. John Stuart Mill, devleti ve ahlaki hazzın belirlediğini savunmuş, en büyük hazzın ise özgürlük olduğunu, devletin amacının bu hazzı en fazla oranda artırmak olduğunu belirtmiştir. Herbert Spencer'in görüşleri ise daha radikaldir. Ona göre toplumsal fayda için, en güçlü olanın ayakta kalması gerekir, bu da ancak sosyal ayıklanma ile gerçekleşebilir. Benjamin Constant, insanın maddi ve manevi varlığı ile ilgili her şeyde azami özgürlüğü savunmuştur. Alexis Tocquenville ise daha ileri giderek, liberalizm ile demokrasiyi özdeşleştirmiştir. Bkz., ÇETİN, Halis, "Liberalizmin Temel İlkeler", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.2, S.1, Doç. Dr. Feramuz Aydoğın'ın Anısına, s. 219-220.

28 Akarsu, bireyselleşmenin salt ekonomik anlamda ele alındığında, "bırakınız yapsınlar" terimi ile salt sosyal anlamda ele alındığında ise bireysel sorumluluğu vurguladığını ifade etmiştir. AKARSU, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1988, s. 39.

temel unsur olarak ele almış, varlığını sınıf, halk gibi topluluklardan daha önemli görmüştür. Birey toplumdaki öncedir, daha fazla ahlaki değer atfedilmeye uygundur, temelini bireyden almayan, bireysel iradede kaynaklanmayan toplumsal bütün, liberal düşünce anlayışında kabul görmez. Liberalizm, bireyin kimseden akıl almadan, izin almadan ve kimseye de hesap vermeden yaşayabilmesidir; devletin hiçbir şeye zorunlu müdahalesi olmamalı, yasaklanmayan her şey serbest kabul edilmelidir.²⁹ Benimsenen toplumsal düzen, hiçbir gücün önüne geçemeyeceği evrensel bir anlaşma olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda bireysel özgürlük beraberinde, kolektif özgürlüğü de getirecek ve demokratik toplum bu şekilde oluşacaktır.³⁰ Kant, bireyi doğal ilişkilerin belirleyiciliği dışında, deneysel, rasyonel ve politik açılardan üstün bir varlık olarak görerek, insanın kendi başına bir araç değil amaç olduğunu, bu niteliğin insanoğlunun üstün bir akla sahip olmasından kaynaklandığını belirterek, liberalizmin bireyi tanımlamadaki en etkin açıklamasını yapmıştır.³¹

Görüleceği üzere, liberalizm bireyi temel olarak, toplumun varlığını bireysel menfaatin arkasına itmektedir. Birey, bünyesinde bulunduğu toplumun gerek ahlaki, gerekse maddi amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanılamaz. Bu doğrultuda liberal görüşte, kamunun yararı, toplumsal iyilik gibi topluma bütüncül yaklaşım sergileyen anlayışlar reddedilmektedir.³² İktisadi anlamda bireycilik, bireysel servet kazanımının toplumsal refahtan daha önemli olduğuna işaret etmekte, insana dizginsiz ve müdahalesiz doğal bir ortam verilmesi gerektiğini savunmaktadır. İktisadi bireycilik, ekonomik düzenleme ve denetimlere yer veren her türlü anlayışı reddederek, iktisadi özgürlüğü, sosyal ve ekonomik rekabeti, özel mülkiyet sistemini benimsemektedir.

B. Özgürlükçülük

Liberalizm, özgürlük ile neredeyse eş anlamlıdır, olmaz ise olmaz bir değerdir, özdeki teorisidir.³³ Liberalist düşünürler tüm ideolojilerini kendi görüşleri doğrultusundaki özgürlük anlayışı üzerine oturtmuşlardır.³⁴

29 GÖZE, 1987, s. 245.

30 ARON, Rymond, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Çev., KORKMAZ, Alemdar, Bilgi Yayınları, Ankara 1989, s. 165.

31 KANT, 1982, s. 45.

32 HAYEK, Fredric August Von, **Esaret Yolu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1948, s. 28.

33 Liberal doktrinin kurucusu olarak Benjamin Constant (1767-1830) gösterilir. Bkz., GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul 1995, s. 235.

34 FREIDMAN, Milton, **Kapitalizm ve Özgürlük**, Çev., Doğan Erbek, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1988, s. 34.

İnsanlar doğdukları andan itibaren özgürdürler; özgürlük ve doğal hakları birey doğmasıyla birlikte kazanmaktadır. Özgürlük, bireyin aklının ve iradesinin bağımsız olmasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bireyin özgürlük alanının sınırının başkasının özgürlük alanıyla sınırlı olduğudur. Liberal demokrasinin üç önemli özelliği siyasal sözleşme özgürlüğü, istediği partiye oy verme özgürlüğü ve çoğunluğun hükmetmesidir.

Liberalizmin benimsediği özgürlük anlayışı bir anlamda da negatiftir. Yani kişinin dışarıdan herhangi bir müdahale veya baskı olmaksızın davranabilmesi özgürlüğüdür. İnsanın bu hareket alanı ne kadar geniş olursa, özgürlüğü de o oranda geniş olacaktır.³⁵ Dolayısıyla, liberal anlayış için önemli olan, neyin nasıl ve ne şekilde olması gerektiğinden çok, nelerin olmaması gerektiği ve bu alanın da mümkün olduğunca kapsamlı tutulmasıdır. Müdahale her anlamda reddedilmekte, insanın başka bir insan ya da otorite tarafından kontrol altına alınması istenmemektedir.³⁶ Birey, kendi aklını, bilgisini kullanarak hareket edebilmeli, inançları doğrultusunda karar alabilmelidir. Zor kullanma veya baskı altına alma, kişiyi kendi başına düşünebilen bir varlık olmaktan çıkaracağı gibi, başkalarının kendi menfaatleri doğrultusunda kullanacakları bir araç haline dönüştürecektir.³⁷

Liberalizmin taraftarlarına göre, insan özgürlüğüne yönelebilecek en büyük tehlike devletten gelmektedir; bunun için de devletin kullandığı egemenliğin mümkün olduğu kadar sınırlandırılması gerekmektedir.³⁸ Bireysel özgürlüğün alanı ne kadar geniş olursa, toplumsal refah ve yaratıcılık da artacaktır. Özgürlük, başkalarını haklardan mahrum

35 Örneğin Hayek'e göre özgürlük, insanın önünde olmaması gereken bir engelin ya da kötülüğün bulunmamasıdır. Bkz., HAYEK, 1960, s. 16. Yine Hayek, özgürlüğün dört temel özelliğini, bireyin herkesin tabi olduğu kanunlara tabi olması, bireyin keyfi uygulamalara maruz kalmaması, çalışmakta ve işini bulmakta serbest olması, mal ile eşya kazanmaya, mülkiyet edinmeye hakkı olması şeklinde sıralamıştır. Bkz., HAYEK, 1960, s. 47.

36 Locke bu doğrultuda, *"hiç kimse özgürlük hakkına aykırı olarak, zorla köle yapmaktan başka bir şey için beni otoritesi altına almak istemez"* sözüyle, her türlü müdahalenin altında bireyi kontrol altına almak isteğinin yattığını ifade etmiştir. Bkz., LOCKE, 1969, s. 172.

37 HAYEK, 1960, s. 49.

38 Liberalizmin en önemli savunucularından biri olan Mill, özgürlük için en önemli alanını öncelikle insanın vicdan özgürlüğü olduğunu, daha sonra düşüncesini yayma özgürlüğünün geldiğini, bireysel zevk ve uğraşlara ilişkin zevk ve uğraşlara ilişkin özgürlüklerin ise ikinci sırada bulunduğunu ifade etmiştir. Üçüncü olarak da bireyler kendi aralarında istek ve tercihleri doğrultusunda bir araya gelebilmelidirler. Bu hürriyetlerin bulunmadığı bir toplum özgür olarak addedilemez. Kısacası özgürlük, bireyin kendi hayatını istekleri doğrultusunda planlayabilme, kendi fikirlerini yayabilme, kendi fikirleri doğrultusundaki bireylerle birlik oluşturabilmesidir. MILL, John Stuart, **Faydacılık**, Çev., Nazmi Coşkunlar, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988, s. 22-101.

etmemek şartıyla, bireyin kendi mutluluğunu arayabilmesidir. Özgürlük keyfi biçimde, başkalarının özgürlüğünü tehlikeye sokacak şekilde kullanılmamalıdır; liberal anlayış bu amaçla, kişinin başka bir kişiyi her hangi bir şeye zorlamasını, diğer bireylerin zarar görmemeleri amacıyla sınırlamaktadır. Ayrıca, en kutsal hak da mülkiyet özgürlüğüdür. Liberal anlayışa göre siyasal ve sosyal alanda özgürlük, bireyin herhangi bir şeyin etkisi altına kalmadan istediğini yapabilmesidir. İnanç özgürlüğü uyarınca herkes, istediği dini, inancı, ahlaki kuralları kendi isteği uyarınca benimseyebilmeli veya bunlardan birisine dâhil olmaya zorlanmamalıdır. Serbest düşüncüyü yayma özgürlüğünün aracı olan basın özgürlüğü, bireysel bağımsızlık için çok önemli bir değere sahiptir. Bireysel özgürlüğün sebep olduğu farklılıklar, toplumsal mutluluğu doğuracaktır.³⁹ Ekonomik anlamda bireysel özgürlük, ekonomik faaliyetlerin tüm bireylere açık olmasını, çalışma ve iş hayatını hiçbir kuralın sınırlamamasını, ücret tespitinin serbest olmasını içerir.⁴⁰

C. Ekonomik Faaliyetlerin Rekabete Dayanması

Liberal anlayışa göre doğal düzen sürekli ilerlemeyi ve gelişmeyi ifade eder; bu sebeple devletin her ne nedenle olursa olsun doğal düzene müdahale etmemesi gerekir.⁴¹ Liberalizmin mülkiyet haklarına verdiği değer neredeyse siyasal haklara verdiği değer kadar önemlidir, hatta siyasal özgürlük ancak mülkiyet hakkına yönelik müdahalelerin önlenmesi ile bir anlam kazanacaktır. Zaten ekonomik hürriyet olmadığı takdirde, liberalizm somut haklardan mahrum kalacaktır.⁴²

Yine liberalizme göre, özgürlük kavramı ile piyasa ekonomisinin özgürlüğü arasında iç içe geçmiş bir etkileşim bulunmaktadır. Piyasa ekonomisinin bulunmadığı bir ortamda, genel anlamıyla özgürlük de olmayacaktır. Hatta piyasa ekonomisi terk edildiği takdirde, bütün siyasi özgürlükler ve haklar da zaman içerisinde ortadan kalkacaktır. Özgürlüğü, kanunlar veya anayasa gibi üstün normlar değil, bizzat serbest rekabete dayalı ekonomik anlayış yaratmaktadır. Eğer devlete ekonomik hayatı kontrol etme imkânı verilirse, devlet kendiliğinden her alana müdahale edebilme şansını yakalamış olur.⁴³ Piyasa ekonomisinde herken kendi

39 GÖZE, 1987, s. 246.

40 MILL, 1988, s. 185.

41 BASTIAT, Frederic, **Economic Harmonies**, Translated By: Hyden Boyars, Nostran Press, London.

42 ALBERTINI-PECHEREND-POUJED, J.M.-M.-M. , **Ekonomik Sistemler**, Çev., Cafer Umay, Ekin Yayınları, Bursa 1995, s. 15.

43 MISES, Ludwig Von, **The Anticapitalistic Mentality**, Nosrand Compony, London 1956, s. 281-284; FREIDMAN, 1988, S. 26.

adına hareket eder ve sadece kendisinden sorumludur. Kendi ihtiyaçlarını gideren insan, toplumun ihtiyaçlarını da gidermektedir. Karşılıklı yarar üstüne kurulu bu sistem, serbest piyasa şartlarının oluşumu ile gerçekleşebilir. Bu sebeple ekonomik kuralların belirlenmesinde hiçbir zorlama olmamalıdır; devletin görevi de bu düzene müdahale etmek değil, onu kollayıp korumaktır.⁴⁴

D. Sınırlı Devlet

Liberalizm bireyin üzerinde, toplumu yasalarıyla kontrol altında tutabilen mutlak ve sınırsız bir güce sahip devlet anlayışını reddetmektedir.

1. Devlet İktidarının Sınırlı Olması

Liberalizm, bireyin üzerinde, ondan üstün, sınırsız bir güçle donatılmış devlet anlayışını reddetmektedir. Devletin yapılanmasında bireysel özgürlükler ve toplumsal rıza önemlidir. Liberalizm uyarınca mutlak iktidar devleti yozlaştırır, bu sebeple de mutlaka sınırlandırılmalıdır. Devletin temel görevi insanların hayatını, özgürlüklerini ve mallarını korumaktır. Devlet, pozitif görevlerini yerine getirirken de hiçbir zorlayıcı güce sahip olmamalı, düzeni bireysel özgürlükler yönünde oluşturmaya çalışmalıdır. Birey için iyi olan devlet için de iyidir. Devletin toplumsal hayata yapacağı her müdahale, toplumsal ve bireysel mutluluğu bozacaktır; devletin tek yapması gereken, güvenli bir ortam sağlayabilmek için gerekli koşulları hazırlamaktır. Devlet bireysel hayata bir kez müdahale etti mi, bunun gerisi de gelecek ve sonuçta insanlar köleliğe kadar götürülebilecektir.

Liberalizm için en uygun ortam, herhangi bir baskı ve zorlamanın bulunmadığı, gönüllülüğe dayanan ortamdır. İdeal olan özgürlüğe dayalı fikir birliğidir. Bu fikir birliği dış baskılar olmaksızın şekillenmeli, serbestçe ifade edilebilmelidir. Devletin tek görevi görüş farklılıkları arasında hakemlik yapmaktır. Devlet bu hakemliği insanların özgürlüğü çatıştığında üstlenmelidir, kendiliğinden harekete geçmemelidir.⁴⁵ İnsan ilişkilerinde zorunlu araçlar her halükarda reddedilmekte, gönüllülük esas alınmaktadır. Bu sebepten dolayı liberal anlayış devlet otoritesine karşı her zaman şüpheli yaklaşmıştır. Liberalizme göre devlet, zor kullanma açısından insandan daha üstündür; dolayısıyla bireye karşı diğer insanlardan gelecek olan baskı, devletten gelecek olana nispetle

44 "Bırakınız yapmalar" ve "görünmez el" gibi bilinen teoriler bu doğrultuda geliştirilmiştir. MISES, 1988, s. 38.

45 FREIDMAN, 1988, s. 52.

hafif kalacaktır. Devlet baskısı insanı köleliğe kadar götürebilir. Liberal felsefede devletin ortaya çıkmasına ilham kaynağı olan toplumsal sözleşme, devleti sınırlamak için getirilmiş bir araçtır.

Liberal devletin sınırlı olması gerekliliği, hukuk devleti kavramı ile de ifade edilmektedir. Doğal hukuk öğretisi liberal anlayış için büyük önem taşımaktadır. Doğal hukuk devletten önce ve ayrı olarak var olduğu için devleti de sınırlamaktadır. Liberalizm devlete üç temel görev yüklemektedir. Bunlar, adalet, iç güvenlik ve dışa karşı savunma, yani mahkemeler, polis ve ordudur. Bunlar, devlete sınırlı zor kullanma yetkisi verirler.⁴⁶

Liberal devlet anlayışı sosyal adaleti, devletin bu yönde üstleneceği görevleri reddetmekte, devletin ekonomik hayata müdahalesini, birey haklarına aykırı görmektedir. Ortak iyilik, kamunun çıkarı gibi terimler liberaller tarafından kabul görmemektedir. Birey için iyi olan sonuçta toplum ve kamusal menfaat için de iyidir. Devlet toplumsal hayata müdahale etmemelidir, kaldı ki zaten fert görevini her halükarda devletten daha iyi yapmaktadır. Devlet toplumsal hayata ne kadar müdahale ederse, toplumsal zarar da o kadar büyür.⁴⁷ Bu doğrultuda liberal anlayış, ekonomik hayatta devlete devletin karışmasını yasaklamakta, kamu sektörünün asgari seviyede kalmasını istemekte, iktisadi ilişkilerin kendi yasalarına göre oluşmasını öngörmektedir. İlerlemenin temeli bireyin özgürce belirlediği, herhangi bir otorite tarafından engellenmemiş davranışlarında yatmaktadır.⁴⁸

2. Kuvvetler Ayrılığı ve Hukuk Devleti

Liberal anlayışta, temel hak ve özgürlüklerin korunması büyük önem arz etmektedir.⁴⁹ Liberalizmin bir anlam ifade edebilmesi için bu anlayışın “hukuk devleti” ve “kuvvetler ayrılığı” ilkeleriyle ilişkilendirilmesi gerekir.

a. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Liberal demokratik anlayışa göre, anayasalar ancak devlet iktidarlarını sınırladıkları takdirde bir anlam ifade ederler.⁵⁰ Devlet iktidarını

46 KEAN, John, **Sivil Toplum ve Devlet**, Çev., Ahmet Çiğdem, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993, s. 223-227.

47 MILL, 1988, s. 214.

48 KÖKER, Levent, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Yayınevi, Ankara 1992, s. 35.

49 DURSUN, Hasan, “Erkler Ayrılığı ve Yargıç Bağımsızlığı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 80, 2009, s. 31.

50 Daha ayrıntılı bilgi için bkz., CAMPPELL, Peter, “Avrupa’da Parlamenter Hükümetin Bazı Yönleri”, (Çev., ÖZBUDUN, Ergun), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 1-4, Ankara 1963, s. 81-82.

sınırlamayan bir metin, fonksiyonel anlamda bir anayasa olamaz.⁵¹ Devlet iktidarının etkin biçimde sınırlandırılabilmenin yolu ise kuvvetler ayrılığından, yani iktidarın, devletin çeşitli organları arasında bölüşülüp paylaşılmasından geçer.⁵² Egemenliğin kendilerine ayrılan kısmını kullanan organlar, sahip oldukları karşılıklı yetkiler yoluyla birbirlerini denetleyebilecek, dengeleyecek⁵³ ve ortaya iktidarın tek elde toplanmasını önleyen, bireyin hak ve özgürlüklerini güvence altına alan bir anayasal devlet⁵⁴ çıkacaktır.⁵⁵ Dolayısıyla, kuvvetler ayrılığı deyiminden ilk olarak anlaşılması gereken, devletin üç hukukî iktidarı olan yasama, yürütme ve yargı organlarının, aralarında işbirliği bulunan ayrı devlet organlarına verilmiş olmasıdır.⁵⁶ Ancak kuvvetler ayrılığının manası, yasama ve yürütme organlarından ayrı olarak, yargı organının bu iki siyasal nitelikli organa karşı olan bağımsızlığının teminat altına alınabilmiş olmasında yatar.⁵⁷

- 51 GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 15; TUNAYA, Tank Zafer, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınevi İstanbul 1982, s. 152-153; GÖNENÇ, Levent, “Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 50, Ankara 2001, s. 131-152.
- 52 TURHAN, Mehmet, “Anayasacılık ve Kuvvetler Ayrılığı Kuramı”, **Hukuk Felsefesi Sosyolojisi Arkivi**, (Haz., ÖKÇESİZ, Hayrettin) Afa Yayınları, İstanbul 1995, s. 106-113.
- 53 GEMALMAZ, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Yayınları, İstanbul 1997, s.33.
- 54 Her devletin bir anayasası olmasına rağmen, sahip olunan rejim anayasal olmayabilir. Anayasalar, yalnızca bir devletin hukuki statüsü olmayıp, aynı zamanda devlet içinde siyasi iktidarı ve toplum içinde de devlet iktidarını sınırlayan, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan temel uzlaşma metinleridir. İşte anayasal devlet ile kastedilen, anayasaların bu ikinci anlamlarına uygun temel hak ve özgürlükleri koruyucu fonksiyonu yerine getirebilmeleridir. Bkz., THOMAS, William David, **What Is A Constitution**, Gareth Stevens Publishing 2008, s. 6; ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 75-77; FRIEDRICH, Carl J., **Sınırlı Devlet** (Çev. TURHAN, Mehmet), Gündoğan Yayınları, Ankara 1999, s. 57-81; TURİNAY, Y. Turhan, “Kuralların Kuralı: Anayasanın Hukuki Boyutunun Evrensel Serüveni”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 2012/99, s. 170-171.
- 55 WHEARE, Kenneth C., **Modern Anayasalar**, (Çev., TURHAN, Mehmet), Değişim Yayınları, İstanbul 1984, s. 8-9; ARMAĞAN, Servet, **1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 174-176; KUZU, Burhan, **Anayasa Hukukumuzda Yürütme Organının Düzenleyici İşlem Yapma ve Güçlendirmesi Eğilimi**, Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul 1987, s. 182-183; GÖNENÇ, Levent, “Siyaset Bilimi ve Anayasalar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 53, Ankara 1999, s. 101.
- 56 GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 2011, s. 157; ARSEL, İlhan, **Anayasa Hukuku**, Doğu Matbaası, Ankara 1964, s. 198-200.
- 57 Anayasacılık akımının başlangıcında mevcut olmayan siyasal partiler, son yüzyıl içerisinde büyük bir gelişme göstererek siyaset ve anayasa hukuku alanlarının gerçek hâkimleri durumuna gelmişlerdir. Özellikle, yürütme organının ancak yasama organının güveni ile görevde kalabildiği parlamenter rejimlerde, yürütme organı ile yasama organı arasında sıkı bir bağ oluşmakta ve kuvvetlerin ayrılığı işlememektedir. Bu durumda da yargı organı hürriyetçi demokrasinin korunmasında çok önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Bkz., TURGUT, Nükhet, **Siyasal Muhalefet**, Birey Toplum Yayınları, Ankara 1984, s. 44; TUNÇ, Hasan, **Parlamento İçi Muhalefet**, Cemre Yayınları, Konya 1997, s. 76; TURHAN, Mehmet,

Yargının, yasama ve yürütme organlarının yetkisini rularına aşpaşmadıkları, eğer aşmışlar ise öngörülen müeyyidelerin yerine getirilebilmesi,⁵⁸ ancak yasama ve yürütmeden ayrı, bağımsız bir yargı organının mevcut olması halinde mümkün olabilecektir.⁵⁹ Kuvvetler ayrılığı ilkesinin temeli olan yargı organları, verdikleri kararlar ile hukuk devleti ilkesinin hayata geçirilmesine, biçimlenmesine, dolayısıyla liberal anlayışa da hizmet etmiş olmaktadır. Liberal anlayışa paralel olarak kuvvetler ayrılığı, bireyin varlık olarak ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Siyasal iktidar karşısında bireyin korunması gereğini önemle vurgulayan ve insanı merkez alan liberal görüş, siyasal ve anayasal düzlemde yansımaları ancak doğaldır ki, kuvvetler ayrılığının olması durumunda kazanabilir.⁶⁰

b. Hukuk Devleti İlkesi

Hukuk devleti,⁶¹ vatandaşların hukuki güvenlik içinde buldukları, devletin eylem ve işlemlerinde hukuk kurallarıyla bağılı olduğu bir sistemi ifade etmektedir.⁶² Bu sebeple, hukuk devleti ilkesi devletin hukuk kurallarıyla bağılı sayılmadığı polis devletinin⁶³ karşıtı olarak kullanılmakta

Siyasal Elitler, Gündoğan Yayınları Ankara 2002, s. 133; MICELI, Vincenzo, *Modern Parlamentolar-Parlamento Hukuk ve Siyaseti Etütlerinden*, (Çev., AKGÜÇ, Atf), Ulus Basımevi, Ankara 1946, s. 81-95; OKANDAN, Recai Galip, "Amme Hukukunda Kuvvetler Bölümü Meselesi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 2, S. 7-8, İstanbul 1976, s. 502-523.

- 58 Yargı bağımsızlığının diğer bir boyutunu, yargı organının verdiği kararlara diğer devlet organlarının müdahale edememesi, onları değiştirememesi, üzerlerinde bir tasarrufta bulunamaması hususları oluşturur. Bkz., ÖZBUDUN, Ergun, "Yargının Tarafsızlığı ve Bağımsızlığı", **Zaman Gazetesi**, 26 Haziran 2007.
- 59 Bkz., Venedik Komisyonu, Yargı Sisteminin Bağımsızlığı Raporu sonuçlar kısmı. Bkz., www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL..., Erişim tarihi, 07.06.2017.
- 60 OKTAY, Cemil, "Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Yargı Açısından Anlamı ve Türkiye Örneği", **Anayasa Yargısı**, C. 1, Ankara 1982, s. 222.
- 61 Almancada "rechtsstaat" deyimini olduğu gibi yansıtan "hukuk devleti" kelimesi anılan dilde, yönetilenlere hukuk güveni sağlayan devlet düzeni karşılığında kullanılmaktadır. 1924 Anayasasında açıkça ifade edilmemiş olan, ancak uygulandığı dönemde öncesinde sıklıkla dile getirilen hukuk devleti ilkesi, hukukumuzda ilk kez 1961 Anayasası ile birlikte hukuki ve sosyal temellerine kavuşmuştur. Bkz., SOYSAL, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, İmge Kitabevi İstanbul 2011, s. 238.
- 62 Anayasa Mahkemesi de birçok kararında hukuk devleti ilkesini ele almıştır. Yüksek Mahkeme anılan ilkeyi "insan haklarına saygılı ve bu hakları koruyucu, adil bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmekle kendisini yükümlü sayan, bütün eylem ve işlemleri yargı denetimine bağılı olan devlet" şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıntılı bir örnek karar kapsamında bkz., 1976/1 Esas, 1979/28 Karar, KT., 25.05.1976, **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, S. 14, s. 189.
- 63 Almancada "Polizeistaat" sözünden çevrilen polis devleti kavramı, 17. ve 18. Yüzyıllardaki mutlak hükümdarlık döneminde, toplumun refahı için her türlü tedbiri almak ve vatandaşların bütün haklarına karşılamak yetkisine sahip olan rejimleri ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla "polis" sözü, "kolluk gücü" anlamında değil, devlet düzeni ve bu düzen içindeki kamu gücünün karşılığı olarak ifade edilmiş, ancak zaman içindeki uygulamalar sonucunda, kayıtsız ve sınırsız yetkilerle donatılmış devlet gücünün keyfilliğe kayması anlamını içermiştir. SOYSAL, 2011, s. 238.

olup, liberal anlayışa sahip olanlar için üzerinde önemli durulması gereken bir unsurdur. Hukuk devletinin şartları en genel anlamda şu şekildedir: Öncelikle iktidar anayasayla sınırlandırılmış,⁶⁴ temel hak ve hürriyetler güvence altına alınmış,⁶⁵ yasama organından çıkan yasalar ile yürütme organı işlemlerinin yargısal denetiminin sağlanmış olması gerekir.⁶⁶ Yine, özellikle ceza sorumluluğuna ilişkin ilkeler⁶⁷ sınırları belirli bir biçimde tespit edilebilmeli, hukukun genel ilkeleri⁶⁸ ve kanuni hâkim güvencesi⁶⁹ tanınmış olmalıdır. Ancak, hukuk devletinin en fonksiyonel unsurlarından birisi yargının bağımsızlığıdır.⁷⁰

64 18. Yüzyılın sonlarından itibaren anayasacılık hareketlerinin en temel amacı, devlet yapısını ve bu yapının çalışma mekanizmasını belli kurallara bağlamak, temel hak ve özgürlükler lehine sınırlamak, kuvvetler ayrılığını gerçekleştirebilmek olmuştur. Bu sebeple anayasacılık hareketleriyle, anayasal devlet ilkesinin kabulü ile hukuk devletini gerçekleştirme çabaları arasında büyük bir paralellik vardır. Bkz., SANCAR, Mithat/ATILGAN, Eylem Ümit, **Adalet Biraz Es Geçiliyor...(Demokratikleşme Sürecinde Hakim ve Savcılar)**, Tesev Yayınları, İstanbul 2009, s. 62-63.

65 Temel hak ve hürriyetleri güvence altına alabilmek için de başvurulmuş en asli yol, bunları kolay değiştirilemeyeceği kabul edilen anayasalarda saymak ve düzenlemek suretiyle, yöneticilerin keyfi davranışlarını önlemek olmuştur. Bkz., ÜNAL, Şeref, "Yargı Bağımsızlığı", **Amme İdaresi Dergisi**, C.37, S.3, Eylül 2004, s. 63; GÖNENÇ, Levent, "Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı", **Tepav Anayasa Çalışma Metinleri** 3, www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/392. Erişim tarihi, 29.07.2015.

66 Hukuk devleti ilkesinin gerçekleşebilmesi açısından, yasama organı işlemleri ile yürütme organının işlemlerinin, bağımsız yargı organlarının etkili bir şekilde denetlenebilir olması çok önemlidir. Onun içindir ki, böyle bir yetkiyi kullanacak olan hâkimlerin seçilmeleri ve göreve geliş yolları üzerinde hassasiyetle durulmalıdır. Bkz., SURLU, Mehmet Handan, "Gündemden İnmeyen Sorun: Yargı Bağımsızlığı veya Türk Yargı Bağımsızlığının Simgesi Olarak Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun Özlenen Oluşumu", **Anayasa ve Uyum Yasaları**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Aralık 2002, s. 91-92.

67 Ceza hukukunda suç ve cezaya ilişkin kimi ilkeler, hukuk devletinin gerçekleştirilebilmesi açısından temel bir fonksiyon üstlenmektedir. Örneğin, 1982 Anayasasının 38. maddesinde hüküm altına alınan, suçta ve cezada kanunilik ilkesi, ceza yerine geçen güvenlik tedbirlerinin ancak kanunla konulabileceği, masumiyet karinesi, ceza sorumluluğunun şahsiliği, genel müsadere cezasının verilemeyeceği, idarenin kişi hürriyetinin sınırlanması sonucunu doğuran müeyyide uygulayamayacağı gibi düzenlemeler ile ceza sorumluluğuna ilişkin temel ilkelerin çerçevesi Anayasa ile çizilmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz., ARSLAN, Çetin/ÖZKUL, Fatih, "Yargı Kararları Işığında 1982 Anayasasında Suç ve Cezaya İlişkin Temel İlkelerin Değerlendirilmesi", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Ekim 2013, S.15, Y.4, s. 39-67.

68 Hukukun genel ilkelerinin, herkesçe kabul göreceği tanınımı yapabilmesinin zorluğundan dolayı, bu konuda pozitif bir temel olarak, Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün 38. maddesinden yararlanılabileceği ileri sürülmüştür. Türk Anayasa Mahkemesi de bir çok kararında hukukun genel ilkelerini, "hukukun bilinen ve tüm uygar ülkelerin benimseyip uyduğu ilkeler" şeklinde tanımlamıştır. İlk örnek karar için bkz., 1963/166 Esas, 1964/76 Karar, KT. 22.12.1964, **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, S.2, s. 291.

69 Kanunî (olağan-tabii) mahkeme, olaydan önce kurulmuş ve somut olay ile kuruluş bakımından ilgisi olmayan mahkeme anlamına gelmektedir. Bu mahkemenin hâkimine de kanunî hâkim denir. Dolayısıyla, kanunî hâkim ilkesiyle, davanın olaydan sonra çıkarılacak bir kanunla kurulacak bir mahkeme tarafından yargılanması yasaklanmakta, yani kişiye özgü mahkeme ve hâkim kurma imkânı ortadan kaldırılmaktadır. GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000, s. 844-845.

70 ÖZEN, Muharrem, "Yargı Bağımsızlığını Zedeleyen Düzenleme, Uygulamalar ve Bağımsızlığı Sağlamaya Yönelik Çözüm Önerileri", **Ankara Barosu Dergisi**, Y. 68, S. 2010/1, s. 31-32.

III. LİBERAL ANLAYIŞ KAPSAMINDA 1924 ANAYASASI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kurtuluş savaşının kazanılmasından sonra 2. TBMM, seçilmesinin akabinde yeni bir Anayasa yapma çalışmalarına başlamıştır. Kanun-i Esasi Encümeni tarafından hazırlanan Anayasa, 20 Nisan 1924'de kabul edilmiştir.

A. Anayasa'nın Temel Özellikleri

1. Anayasa'nın Üstünlüğü

Söz konusu ilke Anayasa'nın 103. Maddesinde açıkça kabul edilmiş olup, tüm kişileri ve devlet makamlarını bağlamaktadır.⁷¹ Bu dönemde kanunlar Anayasa'ya aykırılığını denetleyecek bir yargı organı bulunmamaktadır. Bu sebeple 1924 Anayasası döneminde, TBMM tarafından kabul edilen tüm kanunlar, şekli anlamda Anayasa'ya uygun kabul edilmektedir.⁷² Yasama organının çıkardığı kanunları uygulayacak olan organlar, önlerindeki kanunun Anayasa'ya uygunluğunu araştırma yetkisine sahip değildir; bu yetki sadece TBMM'ne aittir. Gerçi Anayasa'da mahkemelerin Anayasa'ya uygunluk denetimi yapamayacaklarına dair açık bir hüküm de bulunmamaktadır. 1924 Anayasası liberal anlayışa uygun bir anayasadır. Kanunların Anayasa'ya aykırılığının denetimi ayrı bir sorundur, hatta kanunların Anayasa'ya uygunluğunun katı bir şekilde denetimi, liberal anlayışın felsefesine de aykırılık oluşturabilir.

2. Anayasa'nın Katılığı

1924 Anayasası değiştirilmesi zor usullere bağlandığı için katı bir Anayasa'dır. Değiştirilme usulü 102. Maddede hüküm altına alınmıştır; düzenleme uyarınca, değişiklik teklifi Meclis üye tam sayısının üçte biri tarafından imzalanması ve üçte ikisi tarafından da kabul edilmelidir. Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna ilişkin birinci madde değiştirilemez. Anayasa'nın değiştirilmesi sürecinde devlet başkanının bir rolü bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanı, üçte iki çoğunlukla kabul edilen bir değişikliği ilan etmek zorundadır. Siyasal tarihimizde Cumhurbaşkanı ile hükümetler arasında çıkan gerilimlerin, iktisadi hayatı nasıl olumsuz etkilediğine, ya da bahane edildiğine ilişkin örnekler göz önüne alındığında, Anayasa'nın bu eğiliminin, liberal anlayış için olumlu kabul edilecek bir düzenleme olduğu söylenebilir.

71 ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, Konya 2007, s. 24-26.

72 GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000, s. 60.

3. Anayasa'nın Niteliği

Anayasa'nın ilk şekline göre devletin dini İslam'dır; ancak 1937 yılında yapılan değişiklik ile birlikte laiklik ilkesi kabul edilmiştir. 1924 Anayasası 3. Maddesindeki "*hakimiyet bilâ kayd-ü şart milletindir*" şeklindeki düzenleme ile çoğunlukçu demokrasi anlayışını benimsemiştir. Bunun sebebi olarak da, zamanın Türk kamu hukuku ve siyasal düşüncesinin Fransa'dan etkilenmiş olması gösterilmiştir. Fransa'da da kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi kabul edilmemiştir. Ayrıca, milli mücadele sonrası yapılan bu Anayasa'da milletin hakkının ancak milli irade tarafından savunulabileceği düşünülmüştür. Bunun için de çoğunlukçu demokrasi anlayışı devrimlerin yürütülmesi açısından daha uygun bir ortam sağlamıştır.⁷³ Anayasa'ya göre egemenliğin sahibi millettir; millet bu egemenliği TBMM eliyle kullanır. Anayasa'nın 5. Maddesi uyarınca yasama yetkisi TBMM'ye aittir ve yasama organı bu yetkisini bizzat kendi eliyle kullanır.

Mebus seçilebilmek için 10. Madde uyarınca 30 yaşını bitirmek gerekmektedir; 1934'de yapılan seçimlerle dünya örneklerine göre erken sayılabilecek bir tarihte, kadınlara da seçme ve seçilme hakkı getirilmiştir. Anayasanın ilk halinde ise seçme hakkı 18 yaşını bitiren her Türk erkek vatandaşına aitti. 13. Madde uyarınca yasama organı seçimleri 4 yılda bir yapılmaktadır; milletvekillerinin yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı 17. Maddede teminat altına alınmıştır. Görüleceği üzere tüm bu hususlar liberal demokratik anlayışa uygundur.

Kanun yapma yetkisi TBMM'ye aittir, yasama organı tarafından kabul edilen bir kanunun Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması gerekmektedir, devlet başkanının bu aşamada mutlak veya zorlaştırmacı bir veto yetkisi bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanı sadece geciktirici veto yetkisine haizdir, 10 gün içerisinde kanunları onaylamalı veya bir daha görüşülmek üzere Meclise iade etmelidir. Kanun Meclis tarafından tekrar kabul edilirse, Cumhurbaşkanı kanunu yayımlamak zorundadır. Cumhurbaşkanı'nın kanunlar üzerinde, mutlak veya zorlaştırmacı veto yetkisinin bulunmaması, liberal anlayış için olumludur, bu sayede yürütmenin iki kanadı arasında anlaşmazlık çıkmazı ihtimali büyük oranda ortadan kalkmakta, özellikle iktisadi konulara ilişkin kanunların yürürlüğe girmesi ve uygulanması kolaylaşmaktadır. Ayrıca 1924 Anayasası uyarınca TBMM'nin yasaları yorumlama yetkisi bulunmaktadır.⁷⁴

73 ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2010, s. 35.

74 Yasama yorumu adı verilen bu yorum hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., GÖZLER, Kemal, *Hukuka Giriş*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s. 238-240.

1924 Anayasası, yürütme yetkisini TBMM'ye vermekle beraber, 7. Maddesinde, yasama organının bu yetkisini Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği, Bakanlar Kurulu (İcra Vekilleri Heyeti) aracılığıyla kullanacağını düzenlemiştir. Cumhurbaşkanının geciktirici veto yetkisine sahip olduğunu yukarıda belirtmiştik. Anayasa'nın 39. Maddesi uyarınca, Cumhurbaşkanının ısdar edeceği tüm kararların, karşı imza kuralı gereği başbakan veya ilgili bakan tarafından imzalanacaktır. Bu kural gereği ısdar edilecek işlemlerden doğacak olan sorumluluk Başbakan ve ilgili Bakan'da kalacaktır. Bu düzenleme de liberal anlayış için, devlet işlemlerinde iktisadi alanda sorumluluk yükleyici muhatabın belirli olması sebebiyle olumlu niteliktedir.

1924 Anayasası meclis hükümeti ile parlamenter hükümet sistemi arasında karma bir sistemi kabul etmiştir.⁷⁵ Ancak, kabul edilen hükümet sisteminin liberal demokratik anlayışa doğrudan etkisi olabileceği söylenemez. Anayasa'nın 44. Maddesi gereğince, Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis üyeleri arasından tayin olunacak, Bakanlar ise Başbakanca seçilip tamamı Cumhurbaşkanı tarafından onaylandıktan sonra Meclise sunulacaktır. Hükümet izleyeceği yolu ve siyasi görüşlerini, en geç bir hafta içerisinde yasama organına bildirdikten sonra ondan güvenoyu isteyecektir.

Anayasa 8. Maddesinde yargı yetkisinin, millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağını hüküm altına alınmıştır. Anayasa, yasama ve yürütme kuvvetlerinden, vazife olarak bahsederken, yargı organından kuvvet olarak bahsetmiştir. Buradan yargı organına özel bir önem verildiği sonucu çıkarılabilir. İdari dava ve ihtilaflara bakmakla görevlendirilen Şura-ı Devlet ise 51. Maddede, yargı bölümünde değil, yürütme bölümünde düzenlenmiştir. Tüzüklerin kanunlara aykırılığını denetleme görevi Şura-ı Devlet'e değil, TBMM'ye aittir. Anayasa'nın 54. Maddesinde mahkeme teşkilatı ve görevlerinin kanunla düzenleneceği, 54. Maddesinde hâkimlerin hür türlü müdahaleden uzak ve bağımsız oldukları, 55. Maddesinde kanunda belirtilen şartlar ve usul dışında görevlerinden azlonulamayacakları, 56. Maddesinde özlük haklarının kanunla düzenleneceği, 57. Maddesinde hâkimlerin hiçbir kamusal görev kabul edemeyecekleri, 58. Maddede yargılamaların açık olacağı, 59. Maddesinde herkesin meşru vasıtalarla kendisini mahkeme önünde savunabileceği, 60. Maddesinde ise hiçbir mahkemenin görev ve yetkisi dâhilindeki davalara bakmaktan kaçınamayacağı hüküm altına alınmıştır.

⁷⁵ 1924 Anayasası'nda Devletin temel düzenlenişi hakkında bkz., MUMCU, 1986, s. 392-397; GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2008, s. 39.

Esasen Anayasa'nın yargı ile ilgili hükümlerinin, kabul edilen teminatların kanun dairesinde oluşturulmuş olduğu varsayılarak, yasama organı karşısında bir güvence teşkil etmekten uzak olduğu düşünülebilir. Ancak, uygulamanın iyi olması halinde, Anayasa'nın liberal anlayışın aradığı yargı bağımsızlığını sağlayabilmek için yeterli kapasiteye sahip olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Temel hak ve hürriyetler, "Türklerin Huku-ı Ammesi" başlığı altında Anayasanın 5. Faslında 66 ve 68. Maddeleri arasında düzenlenmiştir. Kimin Türk olduğu Anayasa'nın 88. Maddesinde açıklanmıştır. Maddedeki düzenlemeye göre, "Türkiye ahalisinde din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariye 'Türk' ıtlak olunur." Görüleceği üzere liberal anlayışa uygun bir şekilde Anayasa'da din ve ırk farklılıkları dışlanmış; Türk olmak coğrafi unsura (Türkiye ahalisi) ve hukuki unsura (vatandaşlık bağı) bağlanmıştır. Anayasa'nın bu kabulü, liberal anlayış açısından önemli ve motive edicidir.

Anayasa temel hak ve hürriyetlerin felsefesi ve kaynağı konusunda 18. Yüzyılda geliştirilen tabii hak düşüncesinden etkilenmiştir.⁷⁶ Hürriyetin tanımı doğrudan 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesinin 4. Maddesinden alınmıştır. Anayasa'nın 68. Maddesi şu şekilde düzenlenmiştir. "Hürriyet başkasına muzır (zararlı) olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır. Hukuk-u tabîyeden olan hürriyetin herkes için hudud başkalarının hudûd-ı hürriyetidir" 68. Maddede öngörülen bu tabii hukukun en temel prensibini müteakiben, 1789 modeli hak ve hürriyetlere yer verilmiştir. 69. Maddede eşitlik ilkesi, 72. Maddede kişi dokunulmazlığı ve güvenliği, 73. Maddede işkence ve eziyetin yasaklanması, 74. Maddede mülkiyet hakkı, 75. Maddede din hürriyeti, 76. Maddede konut dokunulmazlığı, 77. Maddede basın hürriyeti, 78. Maddede seyahat hürriyeti, 70 ve 79. Maddeler arasında, sözleşme yapma, çalışma, mülk edinme ve tasarrufta bulunabilme, toplanma, dernek kurma, şirket kurma hürriyetleri hüküm altına alınmıştır. 72. Maddede ki vicdan düşünce ve ifade özgürlükleri düzenlenmiştir. 80. Maddede eğitim, 81. Maddede, haberleşmenin gizliliği, 82. Maddede dilekçe hakkı anayasal güvenceye alınmıştır. Görüleceği üzere tüm bu hak ve hürriyetler liberal anlayışa uygun olarak negatif statü hakları niteliğindedir.

1924 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetler çok kısa bir şekilde düzenlenmiştir. Çoğu hak ve özgürlük sadece ismi verilmek

76 KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 108-115; TANÖR, Bülent, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, 1789-1980, Der Yayınları, İstanbul 1995, s. 256.

suretiyle Anayasa'da kabul edilmiş, nasıl kullanılacaklarına ilişkin ayrıntıya girilmemiştir. Yine temel hak ve hürriyetlerin hangi şekilde sınırlanabileceklere de düzenleme altına alınmamıştır.⁷⁷ 68. Maddedeki düzenleme uyarınca, *"hukûk-u tabîyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hudûd- u hürriyetidir. Bu hudûd ancak kanun mârifetiyle tesbit ve tâyin edilir."* şeklindeki düzenleme ile temel hak ve hürriyetlerin ancak kanunla sınırlandırılabilineceği anlaşılmaktadır.⁷⁸ Ayrıca Anayasa'nın birçok maddesinde de, söz konusu özgürlük kanun dairesinde tanınmıştır. Örneğin sözleşme, çalışma, toplanma ve şirket hürriyetleri kanun dairesinde serbest kabul edilmiş, bu kanunlarda uyulması gereken anayasal ilke ve ölçüler getirilmemiştir. Görüleceği üzere 1924 Anayasası temel hak ve hürriyetler konusunda liberal anlayışın izlerini taşımaktadır.

1924 Anayasası, iki örnek (1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da serbest Fırka) göz ardı edildiği taktirde, 1946 yılına kadar tek partili, 1946'dan 1960 askeri müdahalesine kadar çok partili bir rejimde uygulanmıştır. Anayasa demokratik bir ruha sahip olmakla birlikte, ülkemizde demokratik geleneklerin kökleşmemiş olması sebebiyle anti demokratik uygulamalar görülmüştür.⁷⁹

Liberal düşünce sahipleri sosyal devlet ilkesini kabul etmemektedir. 1924 Anayasası bu anlayışa uygun olarak, sosyal ve ekonomik hakları yönünden zayıftır; sosyal devlet anlayışından uzak kalmakta⁸⁰ ve liberal bireyci bir felsefeyi yansıtmaktadır.⁸¹ Konunun anlaşılması için burada sosyal devlet ilkesinin genel hatları üzerinde kısaca durmamız faydalı olacaktır. Sosyal devlet veya diğer adıyla refah devleti kavramı, 20. yüzyılda batı demokrasilerinde ortaya çıkmış olup amacı, devletin ekonomik ve sosyal barışı sağlamak için ekonomik ve sosyal hayata aktif şekilde müdahale etmesidir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, liberal anlayıştan esinlenen jandarma devlet devletin görevlerini dışa karşı savunma içeride asayiş sağlamak olarak görürken, sosyal devlet tüm vatandaşların ortak noktada buluşmasını, sınıf çatışmalarını, servet ve eğitim fırsatı eşitsizliklerini önlemeyi amaçlamaktadır. Sosyal devlet kişi ile toplum arasında bir denge kurmaya, emek ve sermaye ilişkisini yine dengeli bir şekilde düzenlemeye, çalışanların insan onuruna yakışır

77 MUMCU, 1986, s. 396-397.

78 GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2008, s. 179-180.

79 Ayrıntılı bilgi için bkz., KARPAT, Kemal, H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 309-329.

80 Anayasa'nın uygulanışı sırasındaki iktisadi durum ve gelişmeler hakkında bkz., KARPAT, 2017, s. 371.

81 TANÖR, 1995, s. 256.

bir şekilde yaşamasını sağlamaya, milli geliri adalete uygun bir şekilde dağıtmaya çalışır. Liberal devlet anlayışı ise sosyal devleti, ekonominin doğal kanunlarını bozacağı için reddetmektedir.

Sosyal devletin özgürlük anlayışı da klasik liberal devletin özgürlük anlayışından, yani kişiye devlet karşısında özerk bir alan tanıyıp, bu alana devletin müdahale etmemesi fikrinden farklıdır. Sosyal devlet, bireyin hürriyetini devlete karşı korurken, bu hürriyete sahip olmayan vatandaşları da özgürleştirmeye çalışır. Örneğin, devlet aldığı vergilerin bir bölümünü ekonomik açıdan zayıf ailelerin çocuklarının okumasına tahsis edebilir, burslar verebilir veya ekonomik durumu bozuk olan üniversite öğrencilerinden öğrenim harcı almayabilir.

Anayasanın genel ilkelerine göz atıldığında, sosyal devlet anlayışının hukuki yöntemlerini gerçekleştirme yarayan, herkese insan haysiyetine yaraşır asgari bir hayat düzeyi sağlamaya, vergi adaletini gerçekleştirmeye, kamulaştırmaya, iktisadi ve sosyal planlamaya, sosyal haklara nitelik anlamında yer verilmediği görülmektedir. 1924 Anayasası'na 1937 yılında yapılan değişiklik ile "Devletçilik"⁸² Türkiye Cumhuriyetinin niteliklerinden birisi olarak sayılması, kanaatimizce Anayasa'nın liberal anlayışını değiştirmemektedir; çünkü bu ilke siyasal iktidarı belli bir ekonomik politika izlemeye mecbur etmemekte, liberal bir iktisadi program izlemeye engel olmamaktadır.⁸³ Eğer 1924 Anayasası'nın ekonomik tercihi hakkında bir karar verilmesi gerekirse, bu tercihin liberal anlayışa uygun "sosyal piyasa ekonomisi" olarak adlandırılması yanlış olmayacaktır. Kaldı ki, 1937'de yapılan söz konusu değişiklik, kanaatimizce 1924 Anayasası'nın liberal anlayışına uygun düşmemiş, adeta Anayasa'nın ruhuna bir yama yapılmış ve bu sebeple de başarılı bir şekilde uygulanamamıştır.⁸⁴

82 Türkiye'de ve 1924 Anayasası'nın uygulanması sırasında devletçilik anlayışı hakkında bkz., KARPAT, 2017, s. 381-386.

83 BOROTAV, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 28-32; BULUŞ, Abdülkadir, **Türkiye İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, Çizgi Yayınları, Ankara 2015, s. 143-164; DİKKAYA, Mehmet/ÖZYAKIŞIR, Deniz, **Osmanlıdan Günüme Türkiye'nin İktisadi Tarihi** (içinde), Savaş Yayınları, Ankara 2018, s. 85-119.

84 Bu konuda benzer görüşler için bkz., TEKELİ, İlhan/İLKİN, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 35-52; EĞİLMEZ, Mahfi, **Değişim Sürecinde Türkiye (Osmanlı'dan Günüme Ekonomik Bir Değerlendirme)**, Remzi Kitabevi, Ankara 2018, s. 136; PAMUK, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 145-163; ŞANİHKAYA, Serdar, **Gazi Mustafa Kemal ile Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası**, Odtü Yayınları, Ankara 2009, s. 66-71; CEM, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 233-271; TEZEL, S. Yahya, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 129-154.

SONUÇ

Anayasalar, devletin temel kuruluşunu, yapısını, organlarının birbirleriyle olan ilişkilerini belirleyen, temel hak ve hürriyetleri güvence altına alan, normlar hiyerarşisinde en tepede bulunan üstün hukuk kurallarıdır. Anayasalar, bir toplumun sosyal, siyasal felsefesini ifade ederler, ancak siyasal nitelikleri kadar iktisadi eğilimleri de ağır basar ve bir o kadar önemlidir.

Uzunca bir dönemdir yeni bir anayasa arayışı ülkemizde hem hukuki hem siyasal boyutta en çok tartışılan konularından birisidir. Son dönemlerde yaşadığımız ekonomik krizler ile birlikte yeni anayasa arayışları tekrar gündemdedir. Bu doğrultuda, özellikle iktisadi anlamında liberal demokratik Anayasacılık anlayışı 1982 Anayasası ile mukayese edilmekte, 1982 Anayasası'nın topluma müdahaleci yönü, sosyal devlet ilkesine yönelik hükümleri, temel hak ve hürriyetlerin zayıflığı bahane edilerek eleştirilmekte, liberal demokratik bir Anayasanın toplumdaki ekonomik, kültürel tüm sorun ve çatışmalara çözüm olabileceği ileri sürülmektedir.

Liberal anlayışın ve bu anlayışa dayanan anayasanın en temel iki özelliği devletin temel çatısını belirlemek ve bireyin temel hak ve özgürlüklerini, başkasının hürriyetlerini kısıtlamayacak şekilde güvence altına almaktır. Liberalizm serbest piyasa ekonomisini savunur, ancak bu düşüncenin diğerlerinden daha yetenekli, şanslı ve güçlü olana üstünlük tanır. Bir liberal Anayasada temelde olması gereken koşulların, sınırlı devlet, serbest girişim, en geniş boyutta bireysel özgürlük sağlayan nitelikte bir siyasal sistemdir. Liberalizm bireyi temel alarak, toplumun varlığını bireysel menfaatin arkasına itmektedir. Birey, bünyesinde bulunduğu toplumun gerek ahlaki, gerekse maddi amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanılamaz. Bu doğrultuda liberal görüşte, kamunun yararı, toplumsal iyilik gibi topluma bütüncül yaklaşım sergileyen anlayışlar reddedilmektedir. Liberalist düşünürler tüm ideolojilerini kendi anlayışları doğrultusunda bir özgürlük söylemi üzerine oturtmuşlardır. Liberalizmin okunması yıllar içinde farklılaşmaya uğramıştır. Örneğin soğuk savaş öncesi ve sonrası ile II. Dünya savaşının liberal anlayışa etkileri olmuştur.

Kanaatimizce, 1924 Anayasası, gerek iktisadi gerekse liberal fikir ve hareketlerin doğumu için elverişli ortamı sağlamaya yeterli hükümleri içermektedir. Bireycilik ve doğaç hukukun izlerini taşıyan 1924 Anayasası, liberalleşme ve özgürlüklerin önünde bir engel oluşturmamaktadır. Anayasa, temel hak ve hürriyetlerin felsefesi ve kaynağı konusunda, liberal

görüşle paralel olan ve 18. Yüzyılda geliştirilen tabii hak düşüncesinden etkilenmiştir. Hürriyetin tanımı doğrudan 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesinin 4. Maddesinden alınmıştır. Anayasa'nın 68. Maddesi şu şekilde düzenlenmiştir. *"Hürriyet başkasına muzır (zararlı) olmayacak her türlü tasarrufatta bulunmaktır. Hukuk-u tabîyeden olan hürriyetin herkes için hudud başkalarının hudûd-ı hürriyetidir"* Liberal düşünce sahipleri sosyal devlet ilkesini kabul etmemektedirler. 1924 Anayasası bu anlayışa uygun olarak, sosyal ve ekonomik hakları yönünden zayıftır; sosyal devlet anlayışından uzak kalmakta ve liberal bireyci bir felsefeyi yansıtmaktadır. 1924 Anayasası, sosyal devlet anlayışının hukuki yöntemlerini gerçekleştirme yarayan, herkese insan haysiyetine yaraşır asgari bir hayat düzeyi sağlamaya, vergi adaletini gerçekleştirmeye, kamulaştırmaya, iktisadi ve sosyal planlamaya, sosyal haklara önem vermemiştir. Son olarak 1924 Anayasası, uygun ellerde liberal anlayışa uygun, onun ilkelerine hayata geçirmeye yarayacak bir ruha sahiptir.

KAYNAKLAR

- AKARSU, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1988.
- AKŞİN, Sina, “Sırtımızdaki Yarım yüzyıllık Kambur”, **Teori**, 2004.
- ALBERTINI-PECHEREND-POUJED, J.M.-M.-M. , **Ekonomik Sistemler**, Çev., Cafer Umay, Ekin Yayınları, Bursa 1995.
- ALMOND Gabriel, POWELL B., STROM K., DALTON, R. **Comperative Politics Today**, Longman, 5 th Edition, 2000.
- ALTAN, Mehmet, “Türkiye’nin Bütün Sorunu Politik Devletten Liberal Devlete Geçememesidir”, **İkinci Cumhuriyet Tartışmaları**, Başak Yayınları, Ankara 1993.
- ARON, Rymond, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Çev., KORKMAZ, Alemdar, Bilgi Yayınları, Ankara 1989.
- ARMAĞAN, Servet, **1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.
- ARSEL, İlhan, **Anayasa Hukuku**, Doğu Matbaası, Ankara 1964.
- ARSLAN, Çetin/ÖZKUL, Fatih, “Yargı Kararları Işığında 1982 Anayasasında Suç ve Cezaya İlişkin Temel İlkelerin Değerlendirilmesi”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Ekim 2013, S.15, Y.4
- ARSLAN, Zühtü, **Anayasa Teorisi**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2005.
- ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, Konya 2007.
- BASTIAT, Frederic, **Economic Harmonies**, Translated By: Hyden Boyars, Nostran Press, London.
- BOROTAV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- BUCHANAN, James M., “The Constitution of Economic Policy”, **American Economic Rewiew**, Vol.77, No:3, 1987.
- BULUŞ, Abdülkadir, **Türkiye İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, Çizgi Yayınları, Ankara 2015.
- CAMPELL, Peter, “Avrupa’da Parlamenter Hükümetin Bazı Yönleri”, (Çev., ÖZBUDUN, Ergun), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 20, S. 1-4, Ankara 1963.
- CANİKLİOĞLU, Meltem, Dikmen, **Anayasal Devlette Meşruiyet**, Yetkin Yayınevi, Ankara 2010.
- CEM, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- ÇAVUŞOĞLU, Naz, **Anayasa Notları**, Beta Yayınevi İstanbul 1997.
- ÇETİN, Halis, “Liberalizmin Temel İlkeler”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.2, S.1, Doç. Dr. Feramuz Aydoğan’ın Anısına.
- DİKKAYA, Mehmet/ÖZYAKIŞIR, Deniz, **Osmanlıdan Gürümüze Türkiye’nin İktisadi Tarihi** (içinde), Savaş Yayınları, Ankara 2018.
- DURUN, Hasan, “Erkler Ayrılığı ve Yargıç Bağımsızlığı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S. 80, 2009.

EĞİLMEZ, Mahfi, **Değişim Sürecinde Türkiye (Osmanlı'dan Günümüze Ekonomik Bir Değerlendirme)**, Remzi Kitabevi, Ankara 2018.

ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, "Özgürlükçü Anayasa Üzerine", **Prof. Dr. Faruk Erem'e Armağan**, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 1999.

FREIDMAN, Milton, **Kapitalizm ve Özgürlük**, Çev., Doğan Erbek, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1988.

FRIEDRICH, Carl J., **Sınırlı Devlet** (Çev. TURHAN, Mehmet), Gündoğan Yayınları, Ankara 1999.

GEMALMAZ, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Yayınları, İstanbul 1997, s. 33.

GÖNENÇ, Levent, "Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı", **Tepav Anayasa Çalışma Metinleri 3**, www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/392. Erişim tarihi, 29.07.2015.

GÖNENÇ, Levent, "Siyaset Bilimi ve Anayasalar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 53, Ankara 1999.

GÖNENÇ, Levent, "Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 50, Ankara 2001.

GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2008.

GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2008.

GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 2011.

GÖZLER, Kemal, **Hukuka Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 1998.

GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000.

GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 15; TUNAYA, Tarık Zafer, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınevi İstanbul 1982.

GINSBURG Tom/DIXON, Rosalind, **Comperative Constitutional Law**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK, Northampton MA, USA 2011.

GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul 1995.

GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi C.1**, Ekin Yayınevi Bursa 2001.

HAYEK, Fredric August Von, **Esaret Yolu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1948.

İBA, Şeref, **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2017.

KABOĞLU, İbrahim, **Anayasa Hukuku Dersleri**, Legal Yayınevi, İstanbul, 2016.

KANT, Immanuel, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1982.

KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

KARATEPE, Şükrü, **Türk Anayasa Hukuku**, Savaş Yayınevi, Ankara 2018.

KARPAT, Kemal, H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

KEAN, John, **Sivil Toplum ve Devlet**, Çev., Ahmet Çiğdem, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.

KELSEN, Hans, **General Theory of Law and State**, (Andrew Wedberg), New Jersey 1999.

KEYMAN, Fuat, "Nasıl Bir Liberal Demokrasi", **Diyalog Dergisi**, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, S.1, 1996/1.

KÖKER, Levent, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Yayınevi, Ankara 1992.

KUZU, Burhan, **Anayasa Hukukumuzda Yürütme Organının Düzenleyici İşlem Yapma ve Güçlendirmesi Eğilimi**, Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul 1987,

LOCKE, John, **Civil Government**, 1969.

MILL, John Stuart, **Faydacılık**, Çev., Nazmi Coşkunlar, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988.

MISES, Ludwig Von, **The Anticapitalistic Mentality**, Nosrand Compony, London 1956.

MUMCU, Ahmet, "1924 Anayasası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 2, Mart 1986, S.5.

ODER, Bertil Emrah, **Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasacılık**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004.

OKANDAN, Recai Galip, "Amme Hukukunda Kuvvetler Bölümü Meselesi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 2, S. 7-8, İstanbul 1976.

OKTAY, Cemil, "Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Yargı Açısından Anlamı ve Türkiye Örneği", **Anayasa Yargısı**, C. 1, Ankara 1982.

ÖZBUDUN, Ergun, "Yargının Tarafsızlığı ve Bağımsızlığı", **Zaman Gazetesi**, 26 Haziran 2007.

ÖZBUDUN, Ergun, 1924 Anayasası, **İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları**, İstanbul 2012.

ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 2010, s. 35.

ÖZEN, Muharrem, "Yargı Bağımsızlığını Zedeleyen Düzenleme, Uygulamalar ve Bağımsızlığı Sağlamaya Yönelik Çözüm Önerileri", **Ankara Barosu Dergisi**, Y. 68, S. 2010/1.

PAMUK, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

ŞANİHKAYA, Serdar, Gazi Mustafa Kemal ile Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası, Odtü Yayınları, Ankara 2009.

SANCAR, Mithat/ATILGAN, Eylem Ümit, **Adalet Biraz Es Geçiliyor... (Demokratikleşme Sürecinde Hakim ve Savcılar)**, Tesev Yayınları, İstanbul 2009.

SOMEK, Alexander, **The Cosmopolitan Constitution**, Oxford University Press, First Edition, 2014.

SOYSAL, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, İmge Kitabevi İstanbul 2011.

SURLU, Mehmet Handan, "Gündemden İnmeyen Sorun: Yargı Bağımsızlığı veya Türk Yargı Bağımsızlığının Simgesi Olarak Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun Özlenen Oluşumu", **Anayasa ve Uyum Yasaları**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Aralık 2002.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, 1789-1980**, Der Yayınları, İstanbul 1995.

TEKELİ, İlhan/İLKİN, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

TEZEL, S. Yahya, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul.

THOMAS, William David, **What Is A Constitution**, Gareth Stevens Publishing 2008.

TUNAYA, Tarık Zafer, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, İstanbul 1988.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-u Esasi ve Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

TUNÇ, Hasan, **Parlamento İçi Muhalefet**, Cemre Yayınları, Konya 1997.

TURGUT, Nükhet, **Siyasal Muhalefet**, Birey Toplum Yayınları, Ankara 1984.

TURHAN, Mehmet, "Anayasacılık ve Kuvvetler Ayrılığı Kuramı", Hukuk Felsefesi Sosyolojisi Arkivi, (Haz., ÖKÇESİZ, Hayrettin) Afa Yayınları, İstanbul 1995.

TURHAN, Mehmet, **Anayasal Devlet**, Naturel Yayınları, Ankara 2003.

TURHAN, Mehmet, **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yayınları Ankara 2002.

TURİNAY, Faruk, **Dil, Hukuk ve Siyaset Bağlamında Anayasa Düşüncesi**, Seçkin Yayınları, Ankara 2012.

TURİNAY, Y. Turhan, "Kuralların Kuralı: Anayasanın Hukuki Boyutunun Evrensel Serüveni", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 2012/99.

ÜNAL, Şeref, "Yargı Bağımsızlığı", **Amme İdaresi Dergisi**, C.37, S.3, Eylül 2004.

WHEARE, Kenneth C., **Modern Anayasalar**, (Çev., TURHAN, Mehmet), Değişim Yayınları, İstanbul 1984.